

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ КАТЕГОРІЙ СТАНОВОСТІ ТА АСПЕКТУАЛЬНОСТІ

Ганна Труба

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра прикладної лінгвістики,
вул. Французький бульвар 24/26, кім. 114, 65026 Одеса, Україна
тел.: 0482 68-05-62
ел. пошта: Anna_Truba@mail.ru*

Розглянуто взаємодію категорій становості та аспектуальності, а саме розмежування понять перфективності / імперфективності, аористичності та взаємодію цих понять із категорією становості. Можливість застосування результатів дослідження під час вивчення іноземцями української мови.

Ключові слова: взаємодія, перфективність / імперфективність, аористичність, аспектуальність, становість, диференційні ознаки, граничність / неграничність, доконаний / недоконаний вид.

Вивчення української мови іноземцями набуває актуальності, через це важливою стає проблема викладання української мови як іноземної. У європейському мовознавстві та методиках викладання є актуальним комунікативний підхід, за яким іноземці вивчають мовленнєвий матеріал на основі функцій його використання. Відтак доцільним є дослідження функцій українських лексем і синтаксем, тобто дослідження із функціональної граматики.

Предикація є змістовною частиною речення, а отже, постає питання адекватного пояснення всіх відтінків змісту та застосування в адекватному дискурсі. Усі предикати за традицією розподіляють на три класи: подію, процес та стан. Основою цього розмежування є особливість нашого світосприйняття. Іноді дуже важко чітко уналежнити предикати до того чи того класу, адже ці класи не є замкненими структурами та мають суміжні сегменти / зони. З цього погляду взаємодія аспектуальності та становості є можливою і потребує дослідження.

Взаємодія між категоріями становості та аспектуальності відбувається на різних рівнях і має різне лексичне вираження. Стаття присвячена аспекту граматичної взаємодії. Під цим кутом зору доцільно розглянути розмежування функцій аористичності та перфективності / імперфективності.

У мовознавстві є усталеною думка, що основний лексичний вияв категорії становості ґрунтується на опозиції перфективності та аористичності. Своєю чергою поле аспектуальності ґрунтується на диференціюванні кількісного аспекту, квантифікуючої ситуації та лінійного аспекту, що характеризує ситуацію з погляду її внутрішньої структури та протікання в часі. Саме у межах лінійного аспекту розрізняють поняття перфектності / імперфектності.

Аорист – у широкому розумінні – проста форма минулого часу, яка виражає єдину, нерозчленовану ментальну або тривалу дію, цілком віднесenu у минуле. А перфект – це складена форма минулого часу, що означає наявний стан як наслідок попередньої дії. Потрібно розмежовувати поняття перфективу, що утворився з перфекта (латинський перфект, слов'янський аорист) – далі аористичний перфектив та перфективу, що виник із поєднання дієслів та „обмежувачів” [1: 18]. Дихотомія

аористичного перфективу та власне перфективу репрезентована в такій опозиції: аористичний перфектив, зазвичай морфологічно регулярний, через те, що не всі дієслова можуть поєднуватися з границею; аористичний перфектив позначає обмежену в часі ситуацію без зазначення того, досягла дія границі чи ні, це дає змогу аористичному перфективу поєднуватися майже з усіма видами аспектуальних класів, серед них і з неграниченими процесами та станами [1: 18–19]. З такого погляду аористичність і становість мають спільні диференційні ознаки: тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, а отже, так званий аорист є однією із форм вираження становості.

Перфектив розглядає ситуацію „ззовні” в її цілісності та враховує її зовнішні границі [1: 18]. Під терміном „перфектив” розуміють утворення перфективних (тобто тих, що належать до доконаного виду) дієслівних лексем чи форм, утворених за допомогою префіксів (превербів) [1: 17]. У сучасному мовознавстві у межах перфективу виділяють пунктив (репрезентує ситуацію як непроцесуальну), комплектив (зосереджує увагу на досягненні ситуацією границі), лімітатив (позначає обмежену в часі тривалу ситуацію), результатив (позначає результат) та перфект (позначає ситуацію в минулому, релевантну для сучасного) [1: 18]. Для власне перфективів простої обмеженості в часі недостатньо, вони виражають також досягнення границі ситуацією, у зв'язку з чим такий перфектив найпродуктивніше утворюється лише від граничних дієслів; аористичний перфектив входить у систему часових форм та морфологічно поєднується лише з минулим часом, а власне перфектив менш обмежений часовими межами і може вільно поєднуватися з будь-якими часовими формами [1: 18–19]. Із категорією становості перфектив має лише одну спільну диференційну ознаку – наслідковість, а саме можна казати про стан внаслідок дії або процесу – і перебуває на периферії категорії аспектуальності. Отже, категорія становості (стан внаслідок дії або процесу) і категорія перфективності (пунктив, результатив, перфектив) мають спільний сегмент.

Саме в цьому контексті можна говорити про опозицію перфективності і неперфективності (аористичність із ознаками безвідносності до інших параметрів, повторюваність, звичність, кваліфікаційність, тривалість) [9: 211].

Наголосимо, що особливістю природи становості є її причинно-наслідковий зв'язок із попереднім активним джерелом, це означає, що ситуація стану зазвичай відбувається внаслідок попереднього процесу чи дії. Якщо дієслово зі значенням стану водночас вказує і на попередню дію чи процес, то матимемо предикат події (*Двері відчинено – Двері відчиняє / відчинив; Траву скошено – Траву косять / покосили; Лавку пофарбовано – Лавку пофарбували / Лавку фарбували*), у яких протиставлення стану і попередньої дії (процесу) відбувається за ознаками аористичність / перфективність. Якщо ж дієслово не дає такої прямої вказівки, то предикати треба вважати предикатами стану (*голова мокра; трава зелена, іржава залізяка*). Проте абсолютної однозначності, на нашу думку, тут бути не може. Якщо у висловлюванні (*двері відчинено; вікно вимито; квіти зібрано*) увагу зосереджимо на стані, то такий предикат може належати до предикатів стану. Якщо ж маємо на увазі наслідок попередньої дії (*Двері відчинив дідусь; Вікно вимили учні; Квіти зібрано мною*), то такі предикати є предикатами події [6: 33]. Хоча за іншою класифікацією предикати типу *Двері відчинив дідусь; Вікно вимили учні; Квіти зібрано мною* є предикатами стану, а саме стану внаслідок дії і перебувають на периферії структури категорій становості [15: 84–89].

Власне перфектив із акцентом на самому завершені дії значно редукує валентність цього класу предикатів, які найчастіше виражаються ситуативно: *Я прийшов, а двері вже були зачинені; Він вже заснув* – тоді як аористичний перфектив може вільно поєднуватись із різними класами. Тому нас цікавить саме цей сегмент – взаємодія аористичності та становості. Цю взаємодію можна проілюструвати такими прикладами: *Побілілих людей було суворо наказано не випускати; Нарешті дивилися, що він сам вдягнений, – той самий светр із витертим горлом і рукавами, який так запам'ятався Дмитрику; Заокруглені сходові прольоти нагадували арки, залізни перила, поїджені корозією, перейшли в чудернацькі бортики, наче витесані з мармуру...*

У цьому контексті доцільно розглянути взаємодію імперфекта з категорією становості. Традиційно в мовознавстві розрізняють чотири типи імперфекта щодо граничності з урахуванням аориста й аористичного перфектива, які є одним із засобів вираження категорії становості на підставі спільних диференційних ознак (**тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті**). Перфективність також може бути засобом вираження категорії становості, а саме стану внаслідок дії чи процесу на основі спільності диференційних ознак (**наслідковості**):

1) безумовно неграничні, які повністю позбавлені семантичної ознаки спрямування на логічне завершення мети чи напрямку дії [14: 187], а отже, такі, що виражають стан і є спільним сегментом із категорією становості: *Збірка творів складається* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *із віршів; Суть зборів полягає у вирішенні найсуперечливіших питань; Гірський хребет ділить* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *пустелю навпіл; ...сплять* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *на цвинтарях машин замерлі авто... [2: 79]; Такий собі другий Платон – ідіот, якого тримають* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *за сімома замками і називають генієм? [11: 22]; Рая опустила очі. Хіба красиві хлопці на таких, як вона, здивляються?* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *Завмерла, про кімнату рожеву забула, про дзеркало... Сині очі... [11: 76]; Нащо її обнімати, умовляти і щось доводити? Надто розумна і делікатна? Маячня! Силу всі поважають* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) [11: 36]; *Чого я з нею панькаюся?* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) – *ухопився за злу думку [11: 36]; Ось чим різниться* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *подружжя від усіх, хай би й яких вольтанутих за температурою, кохань і закохань: воно включає* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *обов'язковий обмін привидами [13: 2]; ...такі, загоджені раннім успіхом, хлопчики з добрих родин завжди бувають чемними, бо не потребують* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *привертати до себе увагу глупими вихватками, життєвий успіх узагалі, як ніщо інше, розвиває в людях добродушність – ту поверхову, літєлу, як температура тіла, котра не пропускає* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *жодної агресії, щоправда, й співчуття не пропускає також... [13: 2]; ... дім, скоро вже існує* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті), *завжди ставить до мешканців свої вимоги, і той, хто лишається жити сам у такій великій оселі, вступає з нею в неоголошену війну, в якій рано чи пізно буде поконаний (адже оселі тривкіші, вони живуть довше за людей!*

[13: 149]; ... *тепер лежить* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *Светоччина зубна щітка й контрацептивний крем* [13: 148]; *А, так, це ж буцімто літературна кав'ярня вважається* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті), *навіть якісь обшарпані томики на полицках оно туляться, – і який ідіот схотів би читати в такому освітленні?..* [13: 154]; *Він так і залишається* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *з незакритим, на вдихові, ротом: стоп-кадр* [13: 158]; ... *і вдома в неї лишилися* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *мама й сестричка Олюнька, що вже не встає, тридцять дев'ятого року вроджена, - виявляється* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті), *я того не знала, Сталін перед війною заборонив жінкам робити аборти...* [13: 167]; ... *Ах, то це Юлічка гримала в двері. Ото, називається* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті), *замислився, тьху, блін. Отак і не дадуть чоловікові зосередитися, ні одної путньої думки додумати не дадуть...* [13: 133]; *І коли наша військова сила, сягнувши верхньої позначки, як ріка, що виходить* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті) *із берегів, ринулась була перетікати в помсту, і на Волині й Поділля запалали маєтки польських колоністів, в нас знайшлася інша сила, що спинила, загородила дорогу тому рухові по траєкторії сліпої відплати...* [13: 169]. Перший тип імперфекта (безумовно неграничні) формально виражений в українській мові дієсловами теперішнього часу. Було проаналізовано тексти сучасної української мови Ю. Андруховича „Дванадцять обручів”, О. Забужко „Музей покинутих секретів”, Люко Дашвар „Мати все”, Братів Капранових „Приворотне зілля”, М. Матіос „Солодка Даруся”, збірка „Український Декамерон” та виявлено понад 3000 прикладів, які характеризують взаємодію категорій становості та аспектуальності. Серед цих одиниць було виявлено 647 одиниць із диференційними ознаками гомогенності, статичності, тривалості, тимчасовості вияву, часової дискретності, неконтрольованості, орієнтованості на суб'єкт, граматичні зв'язки предиката з пасивними суб'єктами і відсутність об'єкта, що пов'язано з валентними властивостями слів, одиниць, тривалість, ступінь вияву, співвіднесення із нормою, неграничності з повним чи неповним їхнім виявом. Це становить близько 10% від загальної кількості одиниць, виявлених у досліджуваному матеріалі;

2) дієслова руху, що завдяки специфіці вияву граничності / неграничності претендують на статус окремої аспектуальної системи [14: 187]. Ці лексеми становлять спільний сегмент лише частково: дієслова, що досягли межі, є спільним сегментом лише із становістю (стан внаслідок дії або процесу). У зазначеному матеріалі сучасної української літератури було зафіксовано 2102 одиниці, що відображають цю взаємодію: серед них 421 на позначення неграничної дії (лексеми недоконаного виду) та 1798 на позначення граничної дії із семантикою наслідку дії або процесу: *Зранку зимове сонце залило* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) *кімнату, мов олія посуд, Олена обмоталась* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) *ковдрами і нізащо не хотіла вилазити з ліжка* [12: 93]; *Чорні стовбури, застрагли* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) *посеред засніжених площин, зливався* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) *з чорнилами вечірнього повітря, від озер та замерзлих річок долинали дитячі голоси – діти розчищали кригу й уважно вдивлялись* (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) у

промерзлу порожнечу, розглядаючи коріння й водорості, що сплавилась (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) буришином і коштовно тьмяніли в синіх крижаних проймах [12: 99]; І плями раптом виструнчилися (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість), затремтіли, ніби злякалися (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість). Жахнулася (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість). Розплющила очі (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) [11: 23]; Обережно нахилилася (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) і поцілувала Платона у зап'яток, наче нагородила невидимою золотою любов'ю [11: 151]; Іветта не помітила (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) полохливого няньчиного погляду [11: 175]; – Платоне! Ти нас провести не хочеш? – закинув (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) вудку Стас [М: 188]; Марирути є! Розпач веде. На плечі всівся (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість), підганяє сироту! [М: 207]; Розлютився (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) – під три чорти все! Дістали ви, Вербицькі! [11: 36]; Тої ночі не тільки Олег із Зоряною вирішили (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) одружитися. Куранти ще не встигли (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) означити закінчення старого року, коли Платон запитав Іветту [11: 142]; І тут вона мені оповідає, що добиралася із Полтавщини, що в них там лютий голод, уже поїли собак і котів, і вдома в неї лишилися (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) мама й сестричка Олюнька, що вже не встає, тридцять дев'ятого року вроджена [13: 214]; Вони вже не дивуються, що він перший їх запримітив (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість): хто на що вчився (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість)! – але от сьогоднішній вигляд Павла Івановича не може не заскочити кожного, хто зник бачити його в ситуаціях, що називається, штатних [13: 357]; Супутник молодого з пістолетом, невисокий, але теж міцний, був набагато старший за свого товариша, однак виглядав (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) зовсім не погано, по-спортивному [9: 1]. Справжній його вік навряд чи вдалося б легко вгадати, якби не зрадливо поріділо волосся на маківці, що вже помітно окреслювало (тривалість, гомогенність, безвідносність до часу, акцент на суб'єкті, наслідковість) контури майбутньої лисини [9: 1].

3) власне граничні дієслова, яким притаманна семантична ознака спрямування тривалої розчленованої на фази дії на досягнення певної межі [14: 187]. Дієслова цієї групи не становлять спільного сегмента, бо вони не позначають гомогенної дії, а мають сему процесуальності – *Він у гарячці ходив по кімнаті;*

4) абсолютно граничні дієслова зі значенням цілісної, не розчленованої на певні фази дії. Дієслова цієї групи становлять спільний сегмент із категорією становості на основі диференційних ознак гомогенності подібно до дієслів 2-гої групи [14: 187].

Отже, найпоширеніший у мовленні сегмент взаємодії категорій становості та аспектуальності – імперфект другого типу (дієслова руху). Завдяки наявності

диференційної семи граничності (доконаний вид) та неграничності (недоконаний вид) ця група має найширше виявлення: граничні – 1798 одиниць, а неграничні – 421 одиницю. Окремо треба наголосити на семантиці неграничних дієслів другого типу імперфекта. Через брак внутрішньої границі дії чи процесу нема і диференційної ознаки наслідковості, а отже, за своїм значенням вони подібні до імперфекта першого типу. Якщо казати про зазначену взаємодію категорій на рівні структури, то категорія аспектуальності взаємодіє з периферійною зоною категорії становості (не має повноти вияву диференційних ознак, а саме наявності суб'єкта дії). Імперфекти першої групи, хоча і з рідшою частотністю мовленнєвого вияву, є у більшості виявах взаємодії аспектуальності та становості як у ядерній частині, так і у периферійній (через наявність повноти вияву диференційних ознак). Практичне застосування результатів дослідження – адекватне пояснення творення, уживання лексем і синтаксем носіям іншої мови, а саме різниці абсолютного стану, відносного стану, стану внаслідок дії чи процесу та їхнього співвідношення з внутрішньою границею дії, ілюстрація прикладами живого мовлення активних носіїв мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркадьев П.М. Заметки к типологии перфектива / П. М. Аркадьев // Ареальное и генетическое в структуре славянских языков. Материалы круглого стола. – М., 2007. – С.17 – 30.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrcenter.com/library/>>. від 12.11.2012
3. Бацевич Ф. С. Функционально-ономастическая типология русских глагольных предикатов / Ф.С. Бацевич // Русское языкознание. – 1991. – №22. – С. 9 – 16.
4. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивная парадигма лингвистического знания: взгляд на природу категории аспектуальности / Т. В. Белошапкова // Вестник университета РАО. – Серия 9. – 2008. – №1. – С. 34 – 43.
5. Бондар О. І. До виділення категорії становості в сучасній українській мові / Олександр Іванович Бондар // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Одеський національний університет. – 2009. – Вип.18. – С. 3 – 9.
6. Бондар О. І. Засоби вираження функціонально-семантичної категорії становості в українській мові / О. І. Бондар // Філологічні дослідження. – 2009. – С.32 – 37.
7. Бондар О. І. Когнітивні ситуації і функціонально-семантичні категорії у зв'язку з проблемою типології предикатів / Олександр Іванович Бондар // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 321-322. – С. 194 – 199.
8. Бондар О. І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі / Олександр Іванович Бондар // Мовознавство. – 2009. – №3-4. – С. 118 – 125.
9. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономастологічний аспект. канд. ...доктора філолог. наук. – 10.02.01 / Бондар Олександр Іванович. – Одеса, 1997. – 337 с.
10. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження: Наукова монографія. – Одеса : Астропринт. – 1996. – 192 с.
11. Дашвар Люко. Мати все /Люко Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля. – 2010. – 334 с.
12. Декамерон / [Андрухович С., Дереш Л., Дністровий А. та ін.]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 318 с.
13. Забужко О. Музей покинутих секретів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.rulit.net/books/muzej-pokinutih-sekretiv-read-220483-1.html>> від 20.10. 2012.
14. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові. : дис... д-ра наук: 10.02.01 / Калько Микола Іванович. - 2009. – 485с.

15. Труба Г.М. Структура функціонально семантичної категорії становості / Г.М. Труба // Мова. – Одеса: Астропринт, 2012. – №17. – С. 84 – 89.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013

доопрацьована 10.02.2013

прийнята до друку 25.02.2013

ON THE QUESTION OF THE INTERACTION OF CATEGORIES SURVIVALS AND ASPECTUALITY

Anna Truba

*Ivan Mechnikov Odessa National University,
Department of Applied Linguistics,
French Boulevard 24/26, room. 114, 65026 Odessa, Ukraine
phone.: 0482 68-05-62
e-mail: Anna_Truba@mail.ru*

This article is devoted to the question of interaction category of state and category of aspect, to the question differentiation the concept perfect / imperfect, aorist and their interaction with category of state. The way of research application during studying Ukrainian as a foreigner language.

Key words: interaction, perfect / imperfect, aorist, aspect, state, differential signs, limited / unlimited, perfect / non perfect.

К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ КАТЕГОРИЙ СОСТОЯНИЯ И АСПЕКТУАЛЬНОСТИ

Анна Труба

*Одесский национальный университет имени И. Мечникова,
кафедра прикладного языкознания,
Французский бульвар 24/26, комн. 114, 65026 Одесса, Украина,
тел.: 0482 68-05-62
эл. почта: Anna_Truba@mail.ru*

Статья посвящена исследованию вопроса взаимодействия категорий состояния и аспектуальности, а именно разграничения понятий перфектности / имперфектности, аористичности и их взаимодействия с категорией состояния. Рассмотрена возможность применения результатов исследования при изучении иностранцами украинского языка.

Ключевые слова: взаимодействие, перфектность / имперфектность, аористичность, аспектуальность, состояние, дифференциальные признаки, граничность / неграничность, совершенный / несовершенный вид.